

تحلیل وضعیت و ارائه الگوی کاهش نابرابری‌های آموزشی و عدالت‌گستری بر اساس آموزه‌های دینی و ارزش‌های انقلاب اسلامی (مطالعه موردی دانش‌آموزان مقطع متوسطه استان آذربایجان غربی)

مریم سامری*

محمد حسنی**

میر محمد سیدعباسزاده***

میر نجف موسوی****

چکیده

تحقیق حاضر باهدف تحلیل وضعیت نابرابری‌های آموزشی و ارائه الگوی کاهش نابرابری‌های آموزشی و عدالت‌گستری در بین دانش‌آموزان مقطع متوسطه مناطق آموزشی استان آذربایجان غربی بر پایه آموزه‌های قرآن و نهج‌البلاغه و دیدگاه حضرت امام خمینی (ره) به‌عنوان پایه‌گذار نظام جمهوری اسلامی ایران در حوزه عدالت و برابری صورت گرفته است. تحقیق حاضر از نوع توصیفی-تحلیلی و پیمایشی است. با مراجعه به قرآن کریم، نهج‌البلاغه و مجموعه ۲۲ جلدی صحیفه امام (ره) شاخص‌های موردنیاز از طریق تحلیل محتوا استخراج و سپس با توجه به وضعیت موجود شاخص‌ها در جامعه آماری مورد نظر مدل نهایی کاهش نابرابری‌های آموزشی ارائه شده است. تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از روش‌های آماری توصیفی (درصدها، فراوانی‌ها، میانگین و...) و آمار استنباطی (تی مستقل، تحلیل واریانس، ضریب همبستگی پیرسون و تحلیل مسیر) با بهره‌گیری از نرم‌افزار آماری SPSS صورت گرفته است. نتایج نشان می‌دهد که بین دانش‌آموزان دختر و پسر، بین مدارس شهری و روستایی، بین طبقات اجتماعی مختلف نابرابری وجود دارد؛ اما بین دانش‌آموزان اقوام مختلف ساکن در استان آذربایجان غربی نابرابری وجود ندارد. بر اساس نتایج تحلیل مسیر، بیشترین تأثیر بر نابرابری آموزشی در میان دانش‌آموزان استان آذربایجان غربی مربوط به شاخص اقتصادی است.

واژگان کلیدی: نابرابری آموزشی، قرآن، نهج‌البلاغه، امام خمینی (ره).

* استادیار مدیریت آموزشی، گروه علوم تربیتی، واحد ارومیه، دانشگاه آزاد اسلامی، ارومیه (نویسنده مسئول)

Email: m.sameri@urmia.ac.ir

Email: mhsh_105@yahoo.com

Email: m.abbaszade@urmia.ac.ir

Email: mousavi424@yahoo.com

** دانشیار مدیریت آموزشی دانشگاه ارومیه

*** استاد مدیریت آموزشی دانشگاه ارومیه

**** دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه ارومیه

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۱۲/۱۸ تاریخ تأیید: ۱۳۹۳/۸/۲۵

مقدمه

امروزه از آموزش و پرورش به عنوان وسیله ای جهت ارتقای کیفیت زندگی آحاد مردم یک جامعه یاد می شود. در تمام جوامع بشری، نگرانی اولیه و مهم دولت ها، افزایش میزان دسترسی به تعلیم و تربیت مناسب و برابر برای تمام کودکان از تمام گروه ها، نژادها و جنسیت ها است (سامونس،^۱ ۲۰۱۰، ص ۵).

نابرابری آموزشی و عدالت آموزشی از مفاهیمی هستند که همانند دو روی یک سکه، واقعیتی به نام میزان دسترسی دانش آموزان و لازم التعلیمان طبقات، جنسیت ها، نژادها، فرهنگ ها و مناطق متفاوت را به تحصیل تعریف می کنند (دهقان، ۱۳۸۳، ص ۲۴). برخورداری از آموزش به عنوان یکی از حقوق اساسی افراد به شمار می رود. گسترش و برابرسازی فرصت ها در آموزش و پرورش از اهداف توسعه هستند. پیشرفت به سوی آموزش برابر می تواند به عنوان یک میانجی قدرتمند برای پیشرفت در سایر زمینه ها چون بهداشت عمومی، کاهش فقر، برابری جنسیتی، مشارکت و دموکراسی عمل کند. هنگامی که فرصت های آموزشی در سطح وسیعی به طور مساوی توزیع گردد و همه گروه های اجتماعی در آن مشارکت داشته باشند ابعاد رشد اقتصادی تقویت می گردد (گزارش جهانی پایش آموزش برای همه، ۱۳۸۸، ص ۱۷).

تحقق عدالت آموزشی، هدف اساسی دولت های اسلامی به حساب آمده و به عنوان شاخص فعالیت های جامعه اسلامی به شمار می رود (عسگری و میسمی، ۱۳۸۸، ص ۹۲)؛ زیرا عدالت و اجرای آن یکی از نیازهای فطری انسان است که همواره در طول تاریخ وجود آن بستری مناسب برای همه انواع توسعه فراهم آورده است (مشرف جوادی و ابوطالبی، ۱۳۹۰، ص ۱۲).

مطالعات متعدد در داخل کشور حکایت از وجود انواع نابرابری ها در درون مناطق کشور و استان آذربایجان غربی دارد؛ از جمله نتایج تحقیق آتشک (۱۳۹۱، ۱۳۸۸ و ۱۳۸۶)؛ اسماعیل سرخ (۱۳۸۶)، مرادی (۱۳۸۳)، داش خانه (۱۳۸۰)، واحدی (۱۳۷۷)، نادری نرم (۱۳۷۶)، کلیدری (۱۳۷۴)، حسین زاده (۱۳۷۲)، خدابخش (۱۳۷۱) و عزیززاده (۱۳۶۵) (به نقل از آتشک، ۱۳۹۱، ص ۱۲۷-۱۵۱). بدون شک یکی از مهم ترین اهداف اسلام برقراری عدالت است. از طرف دیگر، تأکید اسلام بر ضرورت علم آموزی، آموزش، تحصیل و مباحث مربوط به آن، بیانگر توجه این شریعت الهی به تحصیل و فراهم آوردن امکانات آموزش برابر و باکیفیت برای فرزندان همه اقشار جامعه است؛ بنابراین، ضروری است دولت های اسلامی تدابیری برگزینند که باعث تقویت آموزش و پرورش و کاهش نابرابری های آموزشی شود. در این میان یک گام

1. Samons

اساسی، شناسایی وضع موجود است. از این‌رو هدف از این تحقیق استخراج شاخص‌های برابری آموزشی از دیدگاه متون اسلامی (قرآن و نهج‌البلاغه) و دیدگاه‌های حضرت امام خمینی رحمه‌الله در کتاب ۲۲ جلدی صحیفه امام، بررسی وضعیت موجود شاخص‌ها در مناطق ۲۴ گانه آموزش و پرورش استان آذربایجان غربی و در نهایت ارائه مدلی برای کاهش نابرابری‌های آموزشی در استان آذربایجان غربی است. در این راستا ابتدا با مروری بر متون قرآن کریم، نهج‌البلاغه و صحیفه امام خمینی رحمه‌الله شاخص‌های برابری آموزشی استخراج می‌گردد؛ سپس با استفاده از مطالعات انجام یافته پیشین بر اساس این شاخص‌ها چهارچوب نظری تحقیق شکل می‌گیرد.

عدالت و برابری در قرآن کریم

عدالت که یکی از مفاهیم باارزش قرآن کریم است، از آغاز خلقت تا ابد، جایگاه ارزشی خود را نزد بشر حفظ کرده است. تعداد ۲۹ آیه از آیات قرآن مستقیماً درباره عدالت نازل شده است و حدود ۲۹۰ آیه دیگر هم در مورد ظلم که ضد عدالت است، نازل شده است. در مجموع می‌توان ادعا کرد که حدود یک دهم از آیات قرآن یا به طور مستقیم و یا به طور غیر مستقیم به این بحث اشاره دارند و این امر نشان دهنده اهمیت آن در دین اسلام است (صیادزاد، ۱۳۸۵، ص ۸۶).

یکی از حقایقی که در قرآن کریم بر آن تأکید شده، آن است که همه انسان‌ها از یک حقیقت آفریده شده‌اند. چنان‌که در قرآن بارها به آدم و ذریه او اشاره شده است. این حقیقت در آیات متعددی از قرآن وجود دارد و این آیات متضمن دو نکته است: اول اینکه، نسل انسان‌ها به یک پدر و مادر منتهی می‌شود و دیگر آنکه، گوهر وجودی انسان‌ها یکسان است و همه در حقیقت انسانی باهم مشترک هستند (مطهری، ۱۳۷۷، ص ۷۲). در قرآن کریم، موضوع برابری انسان‌ها به دو شکل مستقیم و غیرمستقیم مطرح شده است. در یک دسته از آیات، برابری به اثبات می‌رسد و در دسته دیگر، به تفاوت‌ها اشاره می‌شود. در آیاتی که برابری انسان‌ها مطرح شده است، برابری حقیقی و برابری حقوقی مورد تأکید قرار گرفته است. در برابری حقیقی مورد نظر قرآن کریم، برابری در آفرینش، برابری در جوهره انسانیت و برابری در امکان رشد و تکامل مورد اشاره قرار گرفته است. در برابری حقوقی مورد نظر قرآن کریم، بحث نفی تبعیض نژادی، نفی تبعیض طبقاتی، نفی حق ویژه از صاحبان قدرت و نفی قدرت در حقوق اجتماعی مورد تأکید قرار می‌گیرد. قرآن برابری را از فروع عدالت می‌داند و معتقد است که نابرابری تبعیض‌آمیز با عدالت سازگار نیست؛ ولی تفاوت‌های متوازن و متعادل، همسو با عدالت است (سروش محلاتی، ۱۳۹۱، ص ۲). یکی از مهم‌ترین الگوها و نمونه‌های بارزی که اسلام به آن اهمیت زیادی داده، برقراری عدالت در بین افراد با

هویت‌های مختلف است؛ بنابراین، به تمام پیروان خود دستور اکید داده است که صرف‌نظر از هر نوع امتیازی، از قبیل رنگ، نژاد، ثروت، مقام و نسب در بین مردم با عدالت و دادگری رفتار نمایند و از ایجاد اختلاف و تفرقه خودداری کنند (کرمانی، ۱۳۸۴، ص ۲).

جدول ۱: نمونه آیاتی از قرآن کریم درباره عدالت و برابری

منبع	متن نمونه آیات و ترجمه آن
اعراف، ۱۷۲	وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَ أَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ؛ و هنگامی را که پروردگارت از پشت فرزندان آدم، ذریه آنان را برگرفت و ایشان را بر خودشان گواه ساخت که آیا پروردگار شما نیستیم؟ گفتند: چرا، گواهی دادیم تا مبادا روز قیامت بگویید ما از این [امر] غافل بودیم.
اسراء، ۶۲	قَالَ أَوْعَيْتَكَ هَذَا الَّذِي كَرَّمْتَ عَلَيَّ لَنْ أَحْزَنَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَاخْتَبَيْتُكَ ذُرِّيَّتَهُ إِلَّا قَلِيلًا؛ [سپس] گفت: به من بگو: این کسی را که بر من برتری دادی [برای چه بود]؟ اگر تا روز قیامت مهلتی دهی قطعاً فرزندانش را - جز اندکی [از آنها] - ریشه کن خواهم کرد.
الحجرات، ۱۳	إِنْ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ اتِّقَاكُمْ؛ در حقیقت ارجمندترین شما نزد خدا پرهیزگارترین شماست.
شورا، ۱۵	وَ أَمِزْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمْ؛ من مأمور شده‌ام تا بین شما عدالت را برقرار کنم.
ص، ۲۶	يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَ لَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ؛ (ای داوود! ما تو را در زمین خلیفه گردانیدیم، پس در میان مردم به حق داور کن و از هوا پیروی نکن).
نساء، ۱۳۵	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَ لَوْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ أَوْلَىٰ بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَنْ تَعْدِلُوا وَ إِنْ تَلَوُّوا أَوْ نَعَزُّوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید! کاملاً قیام به عدالت کنید، برای خدا شهادت دهید، اگرچه این گواهی به زیان خود شما یا پدر و مادر و نزدیکان شما بوده باشد.
حدید، ۲۵	وَ لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَ أُنْزِلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَ الْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ؛ ما رسولان خود را با بیانات روشن فرستادیم و با آنها کتاب و ترازو نازل کردیم.
مائده، ۸	وَ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ؛ بغض و عداوتی که با قوم و جماعتی دارید، شمارا به نادیده گرفتن عدل و دادگری در معامله با ایشان وادار نکند، بلکه در همه احوال و با همه افراد به دادگری رفتار نمایید، چراکه دادگری، نزدیک به تقوای الهی است.
نساء، ۵۸	وَ إِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ؛ هرگاه در بین مردم به قضاوت و داور نشستید، به عدالت حکم کنید.
انفطار، ۷ و ۸	الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ (فی آی صورت ما شاءَ رَبُّكَ؛ پروردگاری که تو را آفریده، پس تو را در سواء و تسویه قرارداد و آنگاه اعتدال و عدالت را در وجود تو محقق ساخت و در هر صورتی که خواست ترکیبت داد؛ یعنی تو را در آفرینش و خلقت اساساً و ذاتاً در سواء و اعتدال قرار داد).
یونس، ۴۷	وَ لِكُلِّ أُمَّةٍ رَسُولٌ فَإِذَا جَاءَ رَسُولُهُمْ قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَ هُمْ لَا يَظْلَمُونَ؛ برای هر امتی رسولانی فرستادیم و دستور دادیم به قسط و عدل رفتار کنند و ظلم نکنند.
اعراف، ۲۹	قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ؛ که به من فرمان رسیده که به قسط عمل کنم، هرکسی که می‌خواهد باشد، موافق، یا مخالف، مسلمان و یا غیرمسلمان.
نساء، ۱۳۵	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ؛ ای مؤمنان برای تحقق عدالت قیام کنید.
انعام، ۱۱۵	وَ تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ صِدْقًا وَ عَدْلًا لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ؛ مشیت پروردگار بر اساس صدق و عدل به جریان افتاده است.

همان‌گونه که از آیات استنباط می‌گردد مضامین عدالت از دیدگاه قرآن عبارت‌اند از: تحقق عدل و اعتدال در وجود آدمی، اصل توحید و برابری تمامی انسان‌ها از جنسیت‌ها و زبان‌ها و نژادها و قومیت‌ها و مذهب‌های مختلف و حق برابر در برخورداری از امکانات آموزشی.

برابری و عدالت از دیدگاه نهج‌البلاغه

سنگ پایه مشروعیت حکومت حق‌مدار، برپایی عدالت در تمام وجوه اجتماعی است. در این حکومت برای تأمین رفاه، امنیت و آگاهی عامه مردم، حق بیت‌المال مسلمانان گردآوری می‌شود، با دشمن پیکار و راه‌ها امن می‌گردد و حق ضعیف از قوی گرفته می‌شود و نیکوکار از شر بدکار آسوده می‌ماند. این موارد که به مثابه علل وجودی حکومت امام علی (علیه السلام) مطرح شده‌اند، ضامن بقای جامعه‌اند (بیگدلی و پورعزت، ۱۳۸۸، ص ۹۷). کوتاه‌ترین و کامل‌ترین تعریف عدالت را می‌توان در کلام حضرت امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) یافت: «العدل یضع الأمور فی مواضعها» (کرمانی، ۱۳۸۴، ص ۲)؛ امام علی (علیه السلام) احقاق حقوق مردم را رویه‌ای عادلانه و از وظایف حاکم اسلامی می‌داند و در رابطه با وجود حاکمان و مسئولان عادل و باتقوا در جامعه و نظارت بر رفتار شخصی و اجتماعی آنان، به‌عنوان یکی از ابزارهای اجرای عدالت، توجه زیادی مبذول داشته است. حضرت علی (علیه السلام) در نهج‌البلاغه، هدف از قبول خلافت را احقاق حق مظلومان می‌داند. همچنین، آن حضرت درباره توزیع برابر اموال بیت‌المال به زمامداران و حاکمان مربوطه، توصیه‌ای کرده‌اند (نهج‌البلاغه، خطبه ۱۲۶، ص ۵۵۳). حضرت علی (علیه السلام) در نامه‌ای به محمد ابوبکر، فرماندار مصر تأکید می‌کند که حتی در نگاه کردن به مردم نیز به تساوی رفتار کند (نهج‌البلاغه، نامه ۲۷، ص ۷۳۶). امام در تلاش است در بین مردم روحیه صادقانه برادری و اخوت ایجاد کند تا باعث مساوات و برابری شود. در جای جای نهج‌البلاغه، حضرت علی (علیه السلام) بایان شیوا و فصیح خویش در خطابه‌ها، حکمت‌ها و نامه‌هایی که به زمامداران عصر خویش می‌نویسند، بر رعایت حق طبقه ضعیف جامعه، فقرزدایی، حق مساوی همه در برخورداری از رفاه و مساوات در برخورداری از سهم بیت‌المال تأکید می‌کنند.

جدول ۲: نمونه‌ای از حکمت‌ها، نامه‌ها و خطابه‌های حضرت علی (علیه السلام) در نهج‌البلاغه درباره عدالت و برابری

منبع	متن
خطبه ۱۶	«اگر به دست راست روی نهی به گمراهی افتی و اگر به دست چپ گمراهی با زهم به گمراهی افتی پس میانه را در پیش گیر که سعادت در آن است».
خطبه ۳۷	«خوارترین افراد نزد من عزیز است تا حق او را بازگردانم و فرد قوی در نزد من پست و ناتوان است تا حق او را بازستانم».
حکمت ۱۶۶	«کسی را سرزنش نکنند که چرا حقش را با تأخیر می‌گیرد، بلکه سرزنش در آنجاست که آنچه حقش نیست، بگیرد».
خطبه ۱۹۶	«خدا پیام‌رزد کسی را که حقی را ببیند و آن را یاری دهد و ستمی را ببیند و آن را دور سازد و صاحب حق را درگرفتن حقش یار باشد».
نامه ۵۹	«پس باید کار مردم در حقی که دارند در نزد تو یکسان باشد که در فضای زورگویی جایی برای عدل نخواهد بود».
نامه ۷۰	«حکومت عدل ما را دیدند و شناختند و آوازه آن را شنیدند و به گوش سپردند. دریافتند بودند که در اینجا مردم در برابر حق و عدالت برابرند».
نامه ۵۹	«زمانی که حکم می‌کنید به عدالت حکم کنید و زمانی که سخن می‌گویید به احسان سخن بگویید خدا محسن است و محسنان را دوست دارد».
نامه ۴۳	«بدان! مسلمانانی که در نزد تو هستند یا در نزد ما هستند، سهمشان از این غنیمت برابر است».
نامه ۵۹	«پس باید کار مردم در حقی که دارند، نزد تو یکسان باشد».
نامه ۴۶	«با همگان یکسان باش. مبدا یکی را به گوشه چشم نگری، یکی را رویاروی نگاه کنی، یکی را به اشارات پاسخ گویی و یکی را با درود و تحیت».
نامه ۲۷	«همه را یکسان بنگر، اگر به یکی به گوشه چشم نگریستی، به دیگری رو در رو نگاه مکن تا بزرگان از تو نخواهند که بر ناتوان ستم کنی و ناتوانان از عدل تو نومید نشوند».
خطبه ۱۵	«سوگند به خدا اگر آن اموال را مهر زنان خود کرده و یا با آن کنیزانی خریده باشند بر خواهم گرداند؛ چرا که به عدالت جامعه توسعه یابد و کسی که عدالت را بر نمی‌تابد، ستم را غیرقابل تحمل‌تر می‌یابد».
خطبه ۱۲۶	«رعیت اصلاح نمی‌شود، جز آنکه زمامداران اصلاح گردند و زمامداران اصلاح نمی‌شوند، جز با درستکاری رعیت».
خطبه ۱۲۶	«به من تلقین می‌کنید که در ستم بر رعیت خود پیروزی و افتخار جویم؟ به خدا قسم که زیر بار نخواهم رفت. حتی اگر این اموال از آن خودم بود، به‌طور مساوی بین مردم تقسیم می‌کردم تا چه رسد به اموال بیت‌المال».
حکمت ۴۷۶	«عدالت را به کارگیر و از بی‌انصافی و بی‌عدالتی بر حذر باش که بی‌انصافی با مردم آنان را آواره می‌کند و بیداد شمشیر را پیش می‌آورد».
نامه ۴۱	«... به من خبر رسیده که اموال بیت‌المال را که سهم بیوه‌زنان و یتیمان بود، به یغما بردی ... از خدا بترس، اموال آنان را بازگردان و اگر چنین نکنی، خدا مرا فرصت دهد، تو را کیفر خواهم داد ... به خدا سوگند اگر حسن و حسین چنان می‌کردند که تو انجام دادی، از من روی خوش نمی‌دیدند و به آرزوی خود نمی‌رسیدند تا آنگاه که حق را از آن‌ها بستانم و باطلی که به ستم پدید آمده است، نابود سازم». درونداد
خطبه ۱۵	«به خدا سوگند، اگر چیزی را که عثمان بخشیده است، نزد کسی بیابم، آن را به صاحبش برمی‌گردانم، هرچند آن را کابین زنان کرده باشند یا بهای کنیزکان؛ که در دادگری گشایش است. آن کس که از دادگری به تنگ آید، از ستمی که بر او می‌رود، بیشتر به تنگ آید».
نامه ۵۳	«درباره خواص خویشاوندان و از افراد رعیت، هرکس را که دوستش می‌داری انصاف را رعایت نمای که اگر نه چنین کنی ستم کرده‌ای و هر کس به بندگان خدا ستم کند افزون بر بندگان خدا نیز او را خصم بود».
نامه ۲۰	«به خدا سوگند می‌خورم سوگندی راست که اگر به من خبر رسد که در اموال مسلمانان به اندک یا زیاد خیانت کرده باشی چنان بر تو سخت‌گیرم که کم‌مایه مانی و بار هزینه عیال بر دوش سستی کنی و حقیر و خوارشوی».

همان‌گونه که از نامه‌ها، حکمت‌ها و سخنان حضرت علی (علیه السلام) استنباط می‌گردد مضامین عدالت از دیدگاه ایشان در نهج البلاغه عبارت‌اند از: اعتدال و عدالت، احقاق حق مظلوم، برقراری عدالت فراگیر، دادن حق به صاحب حق، اصلاح کار تمام اقشار، اختصاص سهم مساوی از بیت‌المال به همه، رفع مشکلات طبقات پایین و دادن حق آن‌ها، ندادن امتیاز به خویشان و اطرافیان، روی برگرداندن از طبقات پایین، احساس برادری دینی و برابری با عموم.

عدالت و برابری از دیدگاه امام خمینی (ره)

امام خمینی (ره) به عنوان اسلام شناسی جامع و پایه‌گذار یک نظام حکومتی بر اساس تعالیم دین اسلام، اشارات و تأکیدات فراوانی پیرامون مسئله عدالت اجتماعی در سخنرانی‌ها، پیام‌ها و مکتوباتشان داشته‌اند. به عنوان نمونه، در مجموعه ۲۲ جلدی صحیفه امام (ره)، ۴۷۱ مورد واژه عدالت اجتماعی آمده است (جمشیدی، ۱۳۸۰، ص ۳۵۷). امام خمینی (ره) در موضوع عدالت و برابری در اسلام، هدف از قیام و انقلاب را برقراری حکومت اسلامی و به تبع آن جاری و ساری کردن عدالت اسلامی می‌شمارند که در چنین حکومتی شخص اول با شخص آخر برابر است و نتیجه آن احقاق حق افراد جامعه و رفاه آنان است (صحیفه نور، ج ۹، ص ۴۲؛ ج ۶، ص ۷۷؛ ج ۱، ص ۲۵۰؛ ج ۵، ص ۲۷۹؛ ج ۲، ص ۶). بررسی دقیق اندیشه‌های امام خمینی (ره) در قالب سخنرانی‌ها، پیام‌ها و مکتوبات ایشان که به نحوی به مسئله عدالت و مفهوم عدالت اجتماعی پرداخته‌اند، نشان می‌دهد که ایشان در موارد بسیاری مفهوم عدالت اجتماعی را همراه با مفاهیمی نظیر محرومیت، فقر اقشار مستمند و تعابیری این چنین بیان نموده‌اند و با الفاظ و واژه‌های مختلف، به گونه‌ای به ارتباط میان مفهوم عدالت اجتماعی و رفع محرومیت، به طور مستقیم و یا غیر مستقیم اشاره داشته‌اند (صحیفه نور، ج ۳، ص ۴۸۸؛ ج ۴، ص ۴۶۱). امام خمینی (ره) با عنایت به جایگاه علم و دانش در عصر کنونی، بهره‌مندی از امکانات تحصیل آموزش عمومی را جزء نیازهای اساسی افراد و اقشار جامعه دانسته، عدم تأمین این نیاز را به عنوان یکی دیگر از وجوه محرومیت‌ها بیان داشته‌اند (همان، ج ۸، ص ۴۰۰؛ ج ۳، ص ۴۸۴). یکی از موضوعاتی که رژیم پهلوی برای ایجاد شکاف بین گروه‌های مردم از آن استفاده می‌کرد، طرح موضوعاتی برای ایجاد اختلاف بین قومیت‌ها و نژادهای مختلف کشور بود. امام (ره) با درک این نقشه شیطانی همواره قبل و بعد از انقلاب شکوهمند اسلامی در ایران، گروه‌های قومی را به برادری و پرهیز از اختلاف دعوت می‌کردند. ایشان با افشا کردن این نقشه‌ها، جنگ ترک، کرد، فارس و بلوچ را اسباب تفرقه و بروز اختلاف می‌دانستند و معتقد بودند که در اسلام، کرد، فارس و ترک مطرح نیست. با دقت در موارد فوق و نظایر آن می‌توان بیان کرد که ایشان عدالت را به معنای

«برابری فرصت‌ها جهت تأمین نیازهای اساسی افراد و طبقات مختلف جامعه» مدنظر قرار داده‌اند. لذا جهت‌گیری و تأکیدات امام خمینی پیرامون بهبود شرایط زندگی افراد محروم جامعه بوده است (صحیفه امام، ج ۷، ص ۷۸).

جدول ۳: نمونه‌ای از سخنان امام خمینی علیه السلام درباره عدالت و برابری

منبع	متن سخنان
صحیفه نور، ج ۲۰، ص ۳۴۰	«شما این را بدانید که اسلام برای یک قشر نیست. اسلام برای همه است. اسلام برای بشر است. در اسلام تبعیض نیست».
همان، ج ۸، ص ۲۵۵	«تبع ایجاد عدالت، فرصت پیدا می‌شود برای اینکه هرکس هر چیزی دارد بیاورد. وقتی که آشفته است نمی‌توانند. در محیط آرام همه چیز پیدا می‌شود».
همان، ج ۸، ص ۴۰۰	«این‌طور نیست که فقط شما محروم هستید از این مدرسه و راه و سایر جهاتی که مربوط به زندگی است».
همان، ج ۳، ص ۴۸۴	«اکنون ملت محروم ایران بسیارشان از لوازم اولیه زندگی محروم بوده. ملتی که بسیارشان از فقر و تهیدستی نمی‌توانند فرزندان خود را به مدرسه بفرستند»
همان، ج ۴، ص ۴۶۱	«یک عده از گرسنگی ریختند اطراف تهران و نه آب دارند و نه برق دارند و نه نان دارند و نه چیزی دارند. می‌خواهند عدالت باشد»
همان، ج ۲۱، ص ۹۹	«آنچه روحانیون هرگز نباید از آن عدول کنند و نباید با تبلیغات دیگران از میدان به در روند، حمایت از محرومین و پابره‌هاست. چراکه هرکسی از آن عدول کند، از عدالت اجتماعی اسلام عدول کرده است»
همان، ج ۳، ص ۴۸۸	«همه می‌دانید که تا رژیم فعلی (رژیم پهلوی) سرکار است، عدالت اجتماعی و رسیدگی به حال زحمت‌کشان محروم امری است که جامه عمل به خود نمی‌پوشد»
همان، ج ۴، ص ۴۶۱	«خدا می‌خواهد عدالت در بین مردم اجرا بشود، خدا می‌خواهد که به حال این ضعفا و طبقه سوم یک فکری بشود»
همان، ج ۱۱، ص ۱	«ارزش‌ها در عالم دو قسم است: یک قسم، ارزش‌های معنوی، از قبیل ارزش توحید و جهاد مربوط به الوهیت و از قبیل عدالت اجتماعی، حکومت عدل و رفتار عادلانه حکومت‌ها با ملت‌ها و بسط اجتماعی در بین ملت‌ها که تغییرپذیر نیست»
همان، ج ۲، ص ۶	«اسلام خدایش عادل است. پیغمبرش هم عادل است و معصوم. امامش هم عادل است و معصوم است. قاضی‌اش هم معتبر است که عادل باشد. فقیهش هم معتبر است که عادل باشد. شاهد طلاقش هم معتبر است که عادل باشد. امام جماعتش هم معتبر است که عادل باشد. امام جمعه‌اش هم باید عادل باشد. از ذات مقدس کبریا گرفته تا آن آخر، زمامدار باید عادل باشد. ولایت آن‌هم باید عادل باشد»
همان، ج ۱۸، ص ۳۳	«این سیره مستمره انبیا بوده است و اگر تا ابد هم فرض کنید انبیا بیایند، باز همین است. باز جهات معنوی بشر تا اندازه‌ای که بشر لایق است، اقامه عدل در بین بشر و کوتاه کردن دست ستمکاران خواهد بود و ما باید این دو امر را تقویت کنیم»
همان، ج ۸، ص ۸۱	«مقصود انبیا از کوشش‌ها و جنگ‌هایی که با مخالفین می‌کردند، کشورگشایی و اینکه قدرت را از خصم بگیرند و درست خودشان باشد، نبوده است، بلکه مقصود این بوده است که یک نظام عادلانه به وجود آورد تا به وسیله آن، احکام خدا را اجرا نمایند»

منبع	متن سخنان
همان، ج ۵، ص ۲۷۹	«اگر احکام اسلام پیاده شود، مستضعفین به حقوق خودشان می‌رسند. تمام اقشار ملت به حقوق حق خودشان می‌رسند، ظلم و جور و ستم ریشه‌کن می‌شود. در جمهوری اسلامی، آزادی است، استقلال است. همه اقشار ملت در جمهوری اسلامی باید در رفاه باشند. در جمهوری اسلامی عدل اسلامی جریان پیدا می‌کند»
همان، ج ۱، ص ۲۵۰	«ملت ایران مسلمان است و اسلام را می‌خواهد. آن اسلامی که در پناه آن، آزادی و استقلال است، رفع ایادی اجانب است، عدم پایگاه ظلم و فساد است، قطع کردن دست‌های خیانت‌کار و چنایتکاران است»
همان، ج ۶، ص ۷۷	«جمهوری اسلامی عدل اسلامی را مستقر می‌کند و با عدل اسلامی همه و همه در آزادی و استقلال و رفاه خواهند بود»

مفاهیم مورد نظر عبارتند از: توجه به آموزش، توجه به فقرا، امکانات آموزشی برابر برای همه، رفع تبعیض و ایجاد وحدت.

مبانی نظری

تحقیقات اولیه درباره برابری آموزشی، بر برابری فرصت‌های آموزشی متمرکز است که به حق برابر تمام گروه‌های اجتماعی در استفاده از فرصت‌های آموزشی اشاره دارد. فرصت مساوی به موقعیتی گفته می‌شود که افراد یک جامعه بدون در نظر گرفتن جنسیت، پایگاه اجتماعی، اقلیت یا اکثریت بودن، نژاد، مذهب و مانند آن بتوانند به صورت مساوی از امکان دست‌یابی به تحرک اجتماعی از طریق تحصیل برخوردار باشند (دهقان، ۱۳۸۳، ص ۴۲). با وجود اینکه نابرابری به صورت تمایزات بین افراد وجود دارد اما قلمرو مدارس، اصلی‌ترین قلمروی است که دولت می‌تواند در آن عمل کند؛ زیرا کمتر می‌تواند روی نژاد یا محیط خانوادگی و اجتماعی تأثیر بگذارد (موسوی و حسینی، ۱۳۹۰، ص ۳۲). در تعریف برابری و عدالت آموزشی بر اساس نظریه‌های عدالت اجتماعی و شمول اجتماعی چهار جنبه به صورت زیر شناسایی شده است:

۱. برابری دستیابی رسمی؛

۲. برابری شرایط؛

۳. برابری شرکت؛

۴. برابری نتایج (سامونس، ۲۰۱۰، ص ۶).

جانستون^۱ (۱۹۹۰) معتقد است که ابعاد برابری فرصت‌های آموزشی شامل:

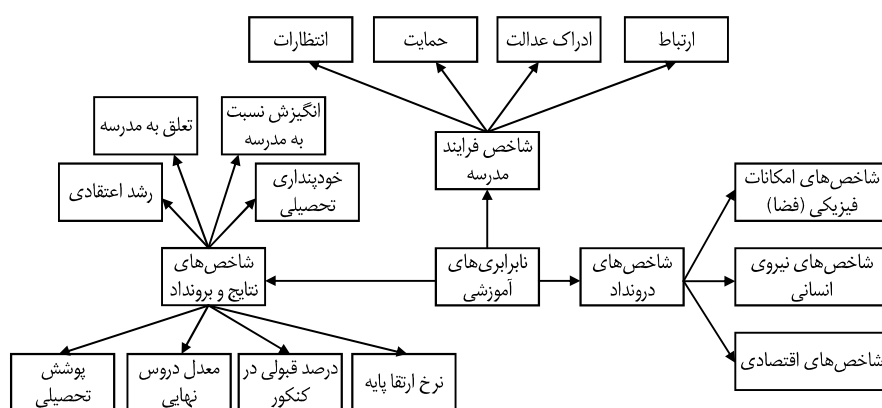
۱. برابری فرصت‌های آموزشی بین طبقات اجتماعی مختلف؛ ۲. برابری فرصت‌های آموزشی برای دختران و پسران؛ ۳. برابری فرصت‌های آموزشی برای اقوام و نژادهای مختلف؛

1. Joneston

2. Grese

۴. برابری فرصت‌های آموزشی برای مناطق شهری و روستایی یا برخوردار و نابرخوردار است (اسماعیل سرخ، ۱۳۸۶، ص ۱۰۷). لازم به ذکر است در هر سه منبع مورد استفاده در این تحقیق برابری به صورت کلی مطرح شده است که برابری آموزشی نیز می‌تواند در زمره آن قرار گیرد. بر این اساس در این تحقیق از شاخص‌های عدالت و برابری در کل و تعمیم دادن این شاخص‌ها به آموزش و پرورش به عنوان اساسی‌ترین نیاز جامعه بشری برگرفته از آیات قرآن کریم، نهج البلاغه و بیانات امام خمینی علیه السلام استفاده شده است. با توجه به این امر، می‌توان از سه دیدگاه مسئله نابرابری‌های آموزشی را مورد مطالعه قرارداد: ۱. برخورداری از منابعی که به عنوان درون‌داد در اختیار نظام آموزشی قرار می‌گیرد؛ ۲. فرایند آموزش؛ ۳. عملکرد یا بازده نظام آموزشی (گرس، ۲۰۰۵، ص ۷). با مروری بر مطالعات پیشین و بررسی شاخص‌های آموزش و پرورش، مدل مفهومی پژوهش در شکل شماره ۱ ارائه شده است. در این راستا سؤالات زیر مطرح و مورد بررسی قرار گرفته است:

۱. آیا بین دانش‌آموزان دختر و پسر دوره متوسطه استان آذربایجان غربی نابرابری وجود دارد؟
۲. آیا بین دانش‌آموزان متعلق به گروه‌های قومی مختلف دوره متوسطه استان آذربایجان غربی نابرابری آموزشی وجود دارد؟
۳. آیا بین دانش‌آموزان مدارس شهری و روستایی مناطق آموزشی استان آذربایجان غربی نابرابری آموزشی وجود دارد؟
۴. آیا بین دانش‌آموزان متعلق به طبقات اجتماعی - اقتصادی مختلف دوره متوسطه استان آذربایجان غربی نابرابری آموزشی وجود دارد؟



شکل ۱: مدل مفهومی پژوهش

روش تحقیق

تحقیق حاضر از نظر هدف از نوع تحقیقات کاربردی است. از نظر شیوه جمع‌آوری اطلاعات توصیفی، تحلیلی (تجزیه و تحلیل محتوا و اسناد) و پیمایشی است. جامعه آماری کلیه دانش‌آموزان مقطع متوسطه مناطق ۲۴ گانه آموزش و پرورش استان آذربایجان غربی است که با استفاده از فرمول کوکران تعداد ۸۱۵ دانش‌آموز به عنوان نمونه انتخاب شده است. برای جمع‌آوری اطلاعات مورد نیاز بخش تجربی تحقیق از دو شیوه مراجعه به اسناد و پرسشنامه استفاده شده است. در بخش اسناد از آمارهای سال‌های ۹۰-۱۳۹۱، آموزش و پرورش استان استفاده شده است. برای جمع‌آوری بخشی از اطلاعات مورد نیاز تحقیق از پرسشنامه‌ای که محقق ساخته استفاده شده است. این پرسشنامه دارای دو قسمت است که در قسمت اول سؤالاتی درباره ویژگی‌های فردی دانش‌آموزان و پایه تحصیلی، رشته تحصیلی، نوع مدرسه (شهری/روستایی) وضعیت خانوادگی از قبیل شغل والدین، سطح تحصیلات والدین و نیز متوسط درآمد ماهیانه خانواده مطرح شده است. در قسمت دوم پرسشنامه با توجه به متغیر مورد استفاده در تحقیق از پرسشنامه مورد استفاده در تحقیق پیرا (۲۰۰۳م)، پرسشنامه رشد اعتقادی معنوی پور و پاشا شریفی (۱۳۸۳) و پرسشنامه ون دام^۱ و همکاران (۲۰۰۲م) استفاده شده است که هر سه پرسشنامه در طیف لیکرت طراحی شده است. روایی صوری پرسشنامه به تأیید تنی چند از اساتید علوم تربیتی محرز گردیده و روایی سازه آن از طریق تحلیل عاملی تأیید شده است. این تحلیل به شیوه تحلیل اکتشافی^۲ به روش مؤلفه‌های اصلی^۳ (PC) با چرخش واریماکس انجام شده است. مقدار ضریب KMO (ضریب کفایت نمونه‌گیری) برابر با ۰/۸۹ و مقدار خي آزمون کرویت بارتلت ۴۴۷۲/۹ به دست آمد که در سطح ۰/۰۱ معنادار بود و نشانه کفایت نمونه و متغیرهای نمونه برای انجام تحلیل عاملی است. معیار حذف و یا تأیید گویه‌ها دارا بودن بار عاملی بیشتر از ۰/۵۰ در نظر گرفته شده است و گویه‌های با بارهای عاملی کمتر از ۰/۰۵ در تحلیل نهایی حذف شده‌اند. برای تعیین پایایی پرسشنامه مورد استفاده از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شده است که ضریب پایایی کل پرسشنامه ۰/۸۷ برآورد شده است که نشان‌دهنده پایایی مناسب ابزار است. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش‌های آمار توصیفی و آزمونی مستقل، تحلیل واریانس، ضریب همبستگی پیرسون و تحلیل مسیر استفاده شده است. تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار SPSS20 و EXCEL انجام گرفته است. شایان ذکر است که در این تحقیق (نا) برابری آموزشی به صورت برخورداری نابرابر از درونداد، فرآیند، و برونداد و نتایج به عنوان متغیر وابسته و هر یک از شاخص‌های

1. Van Damme.

2. Exploratory Factor Analysis

3. Principle Components

بخش‌های درونداد، فرآیند، برونداد و نتایج به عنوان متغیرهای مستقل مدنظر است. مدل مفهومی ارائه شده در شکل شماره ۱ در بین گروه‌های شامل دانش‌آموزان دختر و پسر، دانش‌آموزان مدارس شهری و روستایی، دانش‌آموزان متعلق به اقوام مختلف و دانش‌آموزان متعلق به وضعیت‌های اجتماعی-اقتصادی مختلف یک به عنوان عوامل تشکیل دهنده نابرابری مورد مقایسه قرار گرفته است و متغیر وضعیت اجتماعی اقتصادی دانش‌آموزان یک شاخص ترکیبی است که از سه متغیر سطح تحصیلات، شغل و درآمد والدین تشکیل شده است. شاخص‌های مورد استفاده در تحقیق عبارت‌اند از:

الف) شاخص فضاهای آموزشی

- نسبت تعداد کلاس به صد نفر دانش‌آموز
- نسبت تعداد دبیرستان به صد نفر دانش‌آموز
- تعداد نمازخانه به هزار نفر دانش‌آموز
- تعداد کتابخانه به هزار نفر دانش‌آموز
- تعداد سالن ورزشی به هزار نفر دانش‌آموز

ب) شاخص منابع انسانی

- نسبت معلم به صد دانش‌آموز
- نسبت مدیر به تعداد صد دانش‌آموز
- نسبت معلم زن به صد دانش‌آموز دختر
- نسبت معلم مرد به صد دانش‌آموز پسر
- نسبت معلم فوق لیسانس و دکترا به تعداد ۱۰۰۰ نفر دانش‌آموز
- نسبت مدیر فوق لیسانس و دکترا به هزار نفر دانش‌آموز
- نسبت مدیران منطقه به تعداد کارمندان منطقه
- نسبت کارمند به دانش‌آموز به ازای هر ۱۰۰ دانش‌آموز
- نسبت مدیران زن به کل مدیران منطقه
- نسبت کارمند آموزشی زن به کل کارمندان آموزشی

ج) شاخص اقتصادی

- هزینه سرانه دانش‌آموز

د) شاخص جو مدرسه

- میانگین ادراک دانش‌آموز از حمایت از طرف معلم، مدیر و کارکنان مدرسه

- میانگین ادراک دانش آموز از جو انضباطی مدرسه
- میانگین ارتباط با کادر مدرسه
- میانگین ادراک دانش آموز از رفتار عادلانه
- کارآمدی معلم

هـ) شاخص‌های برونداد و نتایج

- میانگین نمره پیشرفت تحصیلی
- پوشش تحصیلی
- راهیابی به آموزش عالی
- میانگین انگیزش نسبت به مدرسه
- میانگین تعلق به مدرسه
- میانگین رشد اعتقادی دانش آموزان

یافته‌ها

جدول ۴: آماره‌های توصیفی متغیرهای تحقیق

متغیرها	تعداد	حداقل	حداکثر	میانگین	انحراف معیار	پراکندگی
ادراک عدالت	۸۰۹	۶	۵۰	۲۳/۱۷	۵/۸۳	۳۴/۰۱
حمایت معلم	۸۱۳	۶	۷۴	۲۲/۲۲	۶/۱۵	۳۷/۸۸
رابطه با کادر مدرسه	۸۱۵	۲	۱۰	۷/۰۶	۲/۰۱	۴/۰۶
جو انضباطی	۸۱۱	۵	۶۹	۱۷/۲۳	۵/۷۳	۳۲/۸۸
کارآمدی معلم	۸۱۱	۷	۳۵	۲۶/۳۱	۶/۳۴	۴۰/۲۴
تعلق به مدرسه	۸۱۲	۱۰	۷۲	۲۵/۴۶	۵/۴۱	۲۹/۳۶
انگیزش نسبت به مدرسه	۸۱۴	۳	۶۳	۱۳/۷۸	۳/۲۳	۱۰/۴۷
رشد اعتقادی	۸۱۰	۱۸	۱۱۲	۶۲/۱۱	۷/۶۱	۵۷/۹۹

سؤالات پژوهش

۱. آیا بین دانش آموزان دختر و پسر دوره متوسطه استان آذربایجان غربی نابرابری وجود دارد؟
- برای بررسی سؤال اول از آزمون t مستقل استفاده می‌شود که نتایج حاصل از آن در جدول شماره ۵ ارائه شده است.

جدول ۵: آزمون t مستقل برای مقایسه نابرابری بر اساس جنسیت

شاخص	جنسیت	تعداد	میانگین	انحراف معیار	آماره t	درجه آزادی	Sig
برخورداری (برابری)	دختر	۳۹۶	۱۶۹/۸	۱۹/۶	۴/۲۰	۸۱۳	۰/۰۰
	پسر	۴۱۹	۱۷۵/۵	۱۷/۷۴			

همان‌طور که مشاهده می‌شود بین دختران و پسران در برخورداری از امکانات تفاوت معنی‌داری وجود دارد زیرا سطح معنی‌داری مربوطه کوچک‌تر از ۰/۰۵ است ($0.05 > \text{sign}$).

۲. آیا بین دانش‌آموزان متعلق به گروه‌های قومی مختلف دوره متوسطه استان آذربایجان غربی نابرابری آموزشی وجود دارد؟

برای بررسی این سؤال از تحلیل واریانس یک‌طرفه استفاده شده است که نتایج آن در جدول شماره ۶ ارائه شده است.

جدول ۶: نتایج آزمون تحلیل واریانس یک‌طرفه نابرابری با مذهب پاسخگویان

منبع تغییرات	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	آماره F	سطح معناداری
بین گروهی	۰/۱۷۶	۲	۰/۰۸۸	۰/۴۰۴	۰/۶۶۸
درون گروهی	۱۷۶/۵۱۶	۸۱۲	۰/۲۱۷		

داده‌های جدول ۶ نشان می‌دهد که بین میانگین‌های برخورداری دانش‌آموزان بر اساس گروه قومی با توجه به $F=۰/۴۰۴$ و سطح معناداری ۰/۶۶۸ تفاوت معناداری وجود ندارد.

۳. آیا بین دانش‌آموزان مدارس شهری و روستایی مناطق آموزشی استان آذربایجان غربی نابرابری آموزشی وجود دارد؟

برای آزمون سؤال فوق از آزمون t مستقل استفاده می‌شود که نتایج حاصل از آن در جدول شماره ۸ ارائه شده است.

جدول ۷: آزمون t مستقل برای مقایسه نابرابری بر اساس محل جغرافیایی مدرسه

شاخص	منطقه	تعداد	میانگین	انحراف معیار	آماره t	درجه آزادی	Sig
برخورداری (برابری)	شهری	۶۶۱	۴۴۷۲/۲	۲۵۵۷/۳	۰/۹۲	۷۱۲	۰/۰۰
	روستایی	۵۳	۴۱۴۳/۸	۲۳۹۹/۹۸			

همان‌طور که مشاهده می‌شود بین دانش‌آموزان مدارس متوسطه واقع در شهر و روستا در برخورداری از امکانات تفاوت معنی‌داری وجود دارد زیرا سطح معنی‌داری مربوطه کوچک‌تر از ۰/۰۵ است.

۴. آیا بین دانش‌آموزان متعلق به طبقات اجتماعی-اقتصادی مختلف دوره متوسطه استان آذربایجان غربی نابرابری آموزشی وجود دارد؟

داده‌های جدول ۸ نشان می‌دهد که بین میانگین‌های برخورداری دانش‌آموزان بر اساس وضعیت اجتماعی و اقتصادی با توجه به $F=2/46$ و سطح معناداری $0/044$ تفاوت معناداری وجود دارد.

جدول ۸: نتایج آزمون تحلیل واریانس یک‌طرفه نابرابری با وضعیت اجتماعی - اقتصادی پاسخگویان

منبع تغییرات	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	آماره F	سطح معناداری
بین گروهی	۶۳۳۴۰۴۲۱/۳۳	۴	۱۳۸۳۵۱۰۵/۳۳۳	۲/۴۶۳	۰/۰۴۴
درون گروهی	۴/۵۵	۷۰۹	۶۴۲۸۹۰۰/۰۵۴		

نتایج آزمون تعقیبی LSD نشان داد که این تفاوت میانگین در بین طبقات پایین و پایین‌تر از متوسط و نیز پایین‌تر از متوسط و متوسط معنی‌دار است.

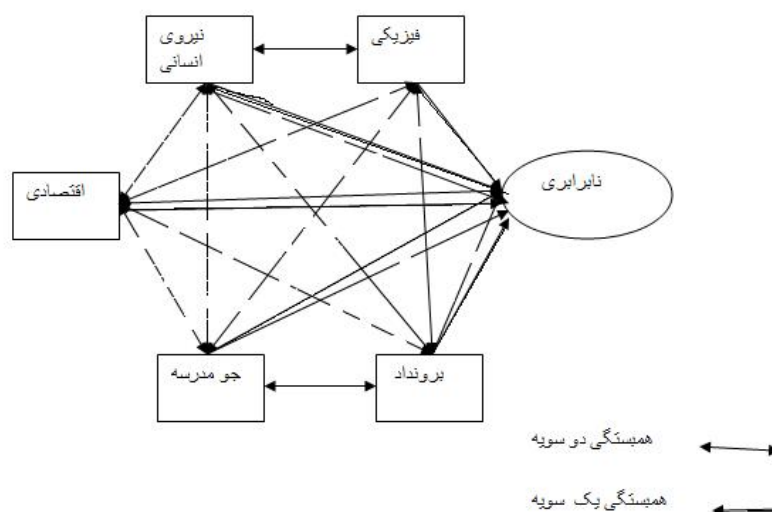
مدل تحلیل مسیر نابرابری‌های آموزشی

جدول ۹: همبستگی بین متغیرهای تحقیق

متغیرها	۱	۲	۳	۴	۵	۶
فیزیکی	۱					
نیروی انسانی	۰/۲۵۲**	۱				
اقتصادی	۰/۵۴۳**	۰/۱۶۸**	۱			
جو مدرسه	-۰/۲۴۸۸**	-۰/۵۴۶**	۰/۰۳۶	۱		
برونداد	۰/۵۳۰**	۰/۳۹**	۰/۷۵۲**	-۰/۲۲۵**	۱	
نابرابری	۰/۳۷۸**	۰/۱۱۸**	۰/۶۹۹**	۰/۶۵۶**	۰/۴۴۸**	۱

در جدول شماره ۹ همبستگی بین متغیرهای تحقیق به صورت دوجه‌دو مورد بررسی قرار گرفت. با توجه به نتایج آماره‌های مورد استفاده، رابطه بین متغیرهای موجود در مدل تحلیل تأیید گردید. در این بخش با به‌کارگیری تحلیل مسیر یک‌طرفه و شیوه تجزیه همبستگی (یعنی کم کردن میزان اثر مستقیم از میزان همبستگی پیرسون) مقدار اثرات مستقیم و غیرمستقیم متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته محاسبه گردید. ضرایب این مسیرها در نمودار شماره ۱ ارائه شده است. با توجه به اینکه برای تعیین اثر واقعی هر متغیر مستقل، چند هم خطی باید پایین باشد، از روش VIF برای

تعیین وجود یا عدم رابطه چند هم خطی استفاده گردید. در صورتی که مقدار VIF کمتر از ۱۰ باشد، نشان دهنده عدم رابطه چند هم خطی بین متغیرهای مستقل است. نتایج به دست آمده در جدول ۱۰، نیز حاکی از عدم چند هم خطی بین متغیرهای مستقل بوده و از این رو، اثرات مستقیم به دست آمده برای هر متغیر مستقل قابل اعتماد می باشند.



نمودار ۱: مسیرهای تأثیرگذاری متغیرهای مستقل بر نابرابری آموزشی /// اگر نمودار نیاز به رسم مجدد دارد فلش‌ها مشخص گردد ///

جدول ۱۰: تأثیرات مستقیم، غیرمستقیم و کلی متغیرهای مستقل بر میزان نابرابری آموزشی

متغیرهای مستقل	اثر مستقیم	اثرات غیرمستقیم	اثر کل	VIF
امکانات فیزیکی	۰/۲۵۱	۰/۱۲۷	۰/۳۷۸	۱/۵۷
شاخص‌های نیروی انسانی	۰/۱۳۹	-۰/۰۲۱	۰/۱۱۸	۲/۰۵۹
اقتصادی	۰/۴۱۰	۰/۲۸۹	۰/۶۹۹	۳/۲۵۹
جو مدرسه	۰/۸۱۰	-۰/۱۴۵	۰/۶۵۶	۳/۰۱۰
پروندادی	۰/۱۳۵	۰/۱۱۳	۰/۴۴۸	۲/۸۶۷

مطابق با جدول ۱۰، در تأثیر مستقیم شاخص جو مدرسه با میزان ۰/۸۱۰ دارای بیشترین و شاخص‌های پروندادی و نیروی انسانی دارای کمترین تأثیرات بر نابرابری مناطق آموزش و پرورش استان آذربایجان غربی بوده‌اند. در تأثیر کلی شاخص اقتصادی بیشترین و شاخص نیروی انسانی کمترین تأثیر را بر نابرابری‌های آموزشی استان آذربایجان غربی داشته است.

بحث و نتیجه‌گیری

عدالت و برابری نیازی انسانی و اجتماعی است که در روابط میان حکومت و مردم و رسوم و قراردادهای اجتماعی، قوانین و برنامه‌ها و همچنین در برخورد افراد با یکدیگر تبلور می‌یابد. ضعف عدالت در اجتماع، باعث پیدایش تبعیض، ستم، فساد و عدم وفاق عمومی می‌شود و چنین جامعه‌ای از فضیلت وفاق و همبستگی فاصله می‌گیرد و به‌سوی گسست و اضمحلال پیش می‌رود. بنابراین، در تمامی حکومت‌ها به‌ویژه حکومت‌های دینی گسترش عدالت یکی از ضروریات است. بر این اساس، حکومت دینی با فراهم آوردن زمینه عدالت‌گستری و از بین بردن فقر و تبعیض در جامعه و با ایجاد وسعت و گشایش در معیشت، رشد و کمال انسان را در امور مادی و معنوی فراهم نماید. بر این اساس، سیستم آموزشی مؤثرترین نهاد برای مقابله با نابرابری در سطح خرد و کلان است به شرط آنکه مدیریت و برنامه‌ریزی آن با سیاست‌های عدالت‌خواهانه همراه باشد.

در تحقیق حاضر بررسی نابرابری‌های آموزشی بر اساس جنسیت نشان می‌داد که بین دختران و پسران در شاخص‌های آموزشی تفاوت معنی‌داری وجود دارد. در رابطه با نابرابری در آموزش و پرورش بر اساس جنسیت یافته‌های این تحقیق در راستای نتایج تحقیقات قبلی از جمله اسماعیل سرخ (۱۳۸۶)، آتشک (۱۳۸۸ و ۱۳۹۱)، گزارش پایش آموزش برای همه (۱۳۸۸) و زنگ^۱ (۲۰۱۳) است. در رابطه با کاهش نابرابری‌های جنسیتی در آموزش و پرورش در استان آذربایجان غربی پیشنهاد می‌شود برای فرهنگ‌سازی آموزش دختران با استفاده از رسانه‌های جمعی مختلف و برگزاری دوره‌های آموزش خانواده اقدام شود همچنین تجلیل از زنان مقام آور، حذف کلیشه‌های جنسیتی از کتاب‌های درسی به‌کارگیری معلم خانم در مدارس دخترانه، حذف کلیشه‌های جنسیتی در تخصیص پست و مقام و برگزاری دوره‌های ویژه و با محتوای عمومی در راستای مهارت‌های زندگی برای دختران بازمانده از تحصیل و نیز دخترانی که زود ازدواج می‌کنند پیشنهاد می‌شود.

همچنین در این پژوهش، نابرابری آموزشی از نظر گروه‌های قومی مورد بررسی قرار گرفت و نتایج نشان داد در میان اقوام ساکن در استان آذربایجان غربی نابرابری در آموزش وجود ندارد. در این ارتباط یافته‌های تحقیق حاضر مغایر با یافته‌های تحقیقات بین‌المللی است که این را می‌توان به جاری شدن روح اسلام و قوانین تعالی‌بخش آن و توجه زمامداران جامعه به مقوله عدالت‌گستری در بین گروه‌های اجتماعی مختلف در برخورداری از آموزش ارتباط داد. بررسی نابرابری بر اساس وضعیت اجتماعی-اقتصادی و شهری و روستایی بودن مدارس بیانگر وجود نابرابری آموزشی است. با توجه به این نتایج افزایش سهم دولت در تأمین آموزش و پرورش رایگان، تخصیص اعتبارات بیشتر، ارائه یارانه‌های آموزشی برای طبقات پایین اجتماع، استفاده از بخش خصوصی و

1. Zeng

تلاش در جهت جذب کمک‌های مردمی، بسترسازی توانایی مدارس در کسب درآمد از درون مدرسه مثلاً فروش کارهای هنری دانش‌آموزان و استفاده از رهبران آموزشی اثربخش توصیه می‌شود. نتایج تحلیل مسیر نشان داد که شاخص اقتصادی بیشترین تأثیر را بر نابرابری‌های آموزشی دارد لذا به‌منظور برقراری برابری، توزیع بهینه و عادلانه منابع مالی لازم و ضروری است؛ زیرا سیستم‌های آموزشی برای عملکرد اثربخش نیازمند منابع مالی می‌باشند.

منابع

- قرآن کریم.
- نهج البلاغه.
- امام خمینی، روح الله (۱۳۶۹)، صحیفه نور، تهران: مرکز نشر آثار امام خمینی رحمته الله علیه.
- آتشک، محمد (۱۳۹۱)، «ارزشیابی عدالت جنسیتی در نظام آموزشی ایران»، زن در توسعه و سیاست، دوره ۱۰، شماره ۴، ص ۱۲۷-۱۵۱.
- اسماعیل سرخ، جعفر (۱۳۸۶)، «نابرابری‌های آموزشی و نابرابری‌های فضایی در بعد قومی و منطقه‌ای» (مطالعه موردی دوره ابتدایی استان آذربایجان غربی در سال تحصیلی ۸۰-۱۳۸۱)، فصلنامه تعلیم و تربیت، سال بیست و سوم، شماره ۳، ص ۱۰۳-۱۲۴.
- بیگدلی، سکینه؛ پورعزت، علی‌اصغر (۱۳۸۸)، «طراحی مدل منطق‌ی ابعاد تعامل خرده سیستم‌های اداری و سیاسی در حکومت حق مدار بر مبنای نهج البلاغه امام علی علیه السلام»، فرهنگ مدیریت، سال هفتم، شماره ۱۹، ص ۸۹-۱۱۸.
- دهقان، حسین (۱۳۸۳)، «انواع نابرابری‌های آموزشی»، آموزش علوم اجتماعی، دوره هشتم، شماره ۱، ص ۴۲-۴۹.
- جمشیدی، محمدحسین (۱۳۸۰)، نظریه عدالت از دیدگاه فارابی، امام خمینی و شهید صدر، تهران: پژوهشکده امام خمینی رحمته الله علیه و انقلاب اسلامی.
- طباطبایی، محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، (قم، انتشارات جامعه مدرسین، [بی تا])، ۱۳۷۴.
- کرمانی، طوبی (۱۳۸۴)، «مفهوم عدالت در قرآن کریم»، نشریه قرآن و حدیث «گلستان قرآن»، شماره ۲۱۵، ص ۲۱-۲۴.
- گزارش جهانی پایش آموزش برای همه (۲۰۰۹)، چرایی اهمیت شیوه مدیریت (۱۳۸۸) یونسکو: دفتر پاریس، مترجم دفتر منطقه‌ای یونسکو در تهران.
- محلاتی، سروش (۱۳۹۱)، «اصل برابری در قرآن کریم»، مقاله ارائه شده در همایش حقوق عمومی در قرآن برگزار شده در تاریخ ۱۵ آبان ۹۱ در تهران دانشگاه شهید بهشتی، ص ۱-۳.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۷)، مجموعه آثار، ج ۱، تهران: صدرا.
- مشرف جوادی، محمد حسین و ابوطالبی، محمد مهدی (۱۳۹۰)، «بررسی شاخص‌های عدالت سازمانی در نهج البلاغه با تأکید بر فرمان امام علی علیه السلام به مالک اشتر»، دو فصلنامه علمی پژوهشی مدیریت اسلامی سال ۱۹، شماره ۱، ص ۱۱-۳۶.

- معنوی پور، داوود و پاشاشریفی، حسن (۱۳۸۳)، «ساخت و هنجاریابی مقیاس سنجش رشد اعتقادی دانش آموزان مقطع متوسطه شهر تهران»، فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، سال سوم، شماره ۹، ص ۱۲۰-۱۳۷.
- عسگری، محمد مهدی و میسمی، حسین (۱۳۸۸)، «تحلیل نقش مؤلفه‌های توسعه انسانی در بهبود وضعیت فقر و توزیع درآمد از دیدگاه اسلامی» (مطالعه موردی: کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی)، دو فصلنامه علمی-پژوهشی جستارهای اقتصادی، دوره ۶، شماره ۱۲، ص ۹۱-۱۱۹.
- حسینی، سیدرضا (۱۳۸۷)، «معیارهای عدالت اقتصادی از منظر اسلام» (بررسی انتقادی نظریه شهید صدر)، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، دوره ۸، شماره ۳۲، ص ۵-۳۶.
- صیادنژاد، علی رضا (۱۳۸۵)، «عدالت و جایگاه آن در اسلام از دیدگاه شهید مطهری رحمته‌الله»، دانش پژوهان، شماره ۸، ص ۸۶.
- حق پناه، رضا (۱۳۸۰)، «عدالت اجتماعی در قرآن»، اندیشه حوزه، شماره ۳۰، ص ۳۳-۳۶.
- موسوی، میرنجف و حسینی، محمد (۱۳۹۰)، «سنجش درجه توسعه‌یافتگی و محرومیت مناطق آموزش و پرورش استان آذربایجان غربی»، گزارش نهایی طرح تحقیقاتی، دانشگاه ارومیه.
- GERESE (2005), Equity of the European Educational Systems, A set of indicators, European Educational Research Journal, 4(2).
- PISA (2003), [OCDE]. http://pisaweb.acer.edu.au/oecd/oecd_pisa_data_s1.html.
- Samons.p (2010), school effectiveness and equity: making connection, CFBT, education trust.
- Van Damme, DeFraine, B, Van Landghem, G, Opdenakker, M.C. & Onghena, P. (2002), A new study on educational effectiveness in secondary schools in Flanders; An introduction, School Effectiveness and School Improvement, vol.13, No.4.
- Zeng, J. & Pang, X & Zhang, L, & Medina, A and Rozelle, S. (20013), Gender inequality in education in China: a meta-regression analysis, Contemporary Economic Policy.